

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Nagy Gáspár költészete és a keresztény szöveghagyomány

SZÉNÁSI ZOLTÁN (1975) Tatabánya

„Uraim! ha nekem tetszik a katolicizmus, önöknek abba semmi beleszólásuk; ha önök a művészet iránt érzékkel bírnanak, gyönyörködnének velem abban, amiben én is gyönyörködöm, s ezzel talán nem is vétenének a szent szocializmus ellen.”¹ Ezekkel a szavakkal utasította vissza Babits Mihály 1911-ben a Népszava gyanúsítását, amely szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter azért helyezte át őt Fogarasról az újpesti gimnáziumba, mivel a költő belépett a Mária Kongregációba. Babits reakciójából véleményem szerint többek között azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a hívség – s még a megvallott hit is – abba a privát szférába tartozik, amely kívül esik a kritika és az irodalomtudomány vizsgálódási területén. Egytértek tehát Szegedy-Maszák Mihállyal, aki a keresztény hagyományok és a modern magyar irodalom kapcsolatát vizsgáló tanulmányában a következő megállapítást teszi: „[N]em azzal kell foglalkoznunk, vallásos volt-e Ady, Babits és Kosztolányi, hanem inkább azt célszerű megfontolnunk: lehet-e olvasni egyes műveiket keresztény hagyományok távlatából.”²

Nagy Gáspár költészetének adott szempontú értelmezésekor is érvényesnek gondolom ezt a megállapítást, noha mindenképpen szükségesnek is tartom árnyalni ezt az értelmezői alapviszonyt. A költőről, illetve költészetéről szóló különböző műfajú írások (vallomások, visszaemlékezések, tanulmányok) lényegében azonos képet rajzolnak Nagy Gáspár személyiségéről, erkölcsi tartásáról, valamint versben, esszében és interjúban is megvallott katolikus keresztény hitéről. Más szóval: olyan költészettel állunk szemben, amelyben a költői megnyilatkozásban megképződő lírai énről és a szövegeket szerzőként jegyző életrajzi énről alkotott képünk igen közel áll egymáshoz, talán egybe is vág. Ha tehát a költői életmű keresztény szöveghagyományhoz való viszonyát mint művek intertextuális olvasatát hajtjuk is végre annak tudatában, hogy egy két évezredes értelmezéstörténeti láncba kapcsolódunk be, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Nagy Gáspár költészetének elsődleges kontextusát, azaz aligha tekinthetünk el a személyiség alakulását meghatározó életrajzi tényeknek legalább az említésétől: a gyermekkor falusi vallásos miliójétől és a pannonhalmi bencés gimnáziumban eltöltött évektől, a hetvenes-nyolcvanas évek irodalmi-közéleti tapasztalataitól, amelyek Nagy Gáspár világszemléletét formálták. Mindezeket szem előtt tartva a továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogy a keresztény szöveghagyomány, amelynek alapvető forrásszövege vagy általában az irodalom – Northrop Frye nevezetes tétele szerint – „nagy kódja”,³ a Biblia és az abból fakadó összetett (liturgikus, teológiai, néprajzi) szöveghagyomány hogyan határozza meg a Nagy Gáspár-versekben megszólaló lírai én saját identitását és a versvilághoz való viszonyát.

Nagy Gáspár költészetének recepciója a biblikus szöveghagyományhoz, az ezen alapuló folklorisztikus, liturgikus és teológiai tradícióhoz való viszonyt már több oldalról is feltárta. Pécsi Györgyi például az *Ezredváltó, sűrű évek* kötetről írva állapítja meg: „Nagy Gáspár költészete indulása pillanattól szoros kapcsolatban áll a katolicitással. Eleinte e hagyomány szakrális, liturgikus jelképeinek, szimbólumainak versbe emelésével, majd pedig [...] a katolicitásból kinövő metafizikai kiteljesedéssel, kegyelmi állapotra való rátalálással.”⁴ Jánosi Zoltán Nagy Gáspár verseinek archaikus és folklórtudatát vizsgáló tanulmányában ehhez hasonló konklúzióra jut: „A folklór tartományaiából pulzáló ösztönzés Nagy Gáspárnál is a gyermekkor világából eredezteti első forrásait. A kezdeti és mindvégig meghatározó átemelt műfajtipusok, a népdal, a ballada, a közmondás, a mese, a gyermekjáték-mondóka, a vallásos rítusok és szövegek ott gyökereznek a gyermekidő falusi hétköznapjaiban s ünnepeiben, így a nagymama szavaiban, meséiben is. [...] Nagy Gáspár erős, verseibe lírája kezdő pillanataitól markánsan beépülő katolicizmusa a vallásos népi szokások, a bibliai és népi biblikus történetek irányából szintén gyakran a folklórasszimilációval rokon vagy azzal közös mederbe torkollik.”⁵

A szerző az MTA BTK ITI tudományos munkatársa.

Jánosi lényeges megfigyelése, hogy a folklór – s mint látjuk: a népszokásokon keresztül a keresztény szöveghagyomány – átstrukturálása Nagy Gáspár korai költészetében a korabeli posztmodern nyelvelfogásával rokonítható, amennyiben a népköltészeti tradíció posztmodern-nyelvjátkos újrairásáról beszélhetünk, de verseinek nyelv- és világszemlélete is eredendően el-lenszegül a regnáló kommunista hatalom „nagy elbeszélésének”. A kelet-európai posztmodern térségi sajátosságának tekinthető ugyanis a hatalom által kijelölt politikai tabuk (például Trianon, 1956, szovjet megszállás) rejtett megsértése, egy olyan kettős beszéd kialakítása, amely a sorok között olvasva mutatja fel azt az értelmet, amely egy demokratikus politikai közegben a szabad beszéd révén kimondható lenne. Ehelyütt nem szükséges részletezni, hogy a Nagy Gáspárról alkotott képünk formálódásában mekkora szerepet játszottak az esetenként komoly egzisztenciális következményekkel járó tabusértések, mint például 1984-ben az *Öröknyár*, ami miatt egy időre az Új Forrás folyóirat működését szüneteltette a politikai hatalom, vagy két évvel később *A Fiú naplójából* által kiváltott botrány, ami pedig a Tiszatáj szerkesztőségének leváltásához vezetett.

Témám szempontjából az utóbbi érdemel elsőként külön figyelmet, hisz a vers leginkább inkriminált része éppen egy bibliai utalás:

*...és a csillagos estben ott susog immár harminc
évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg
susog a homály követeinek útján s kitünteti őket
lehulló ezüst-tallérokkal érdemeik szerint illón...*

A Fiú naplójából idézett részlete tulajdonképpen kettős kódolású szöveg, elsődlegesen ugyanis egy természeti képet jelenít meg: egy nyári estét, amelyben a jellemzően dísznövényként tartott júdásfa hullatja magvait. A szöveg azonban a fa nevéből és a hozzá kapcsolódó néphiedelemből kiindulva megidézi a cím alapján a vers fiktív beszélőjeként azonosítható Jézus elárulását. A botanikai metafora és az evangéliumi történet sajátos kettős kódolása mögött persze megérthető volt a vers aktuális üzenete, a júdásfa harminc évgyűrűje a megjelenés dátuma alapján hasonló provokatív matematikát⁶ hív elő, mint az *Öröknyár* címének második része (*elmúltam 9 éves*), s az eredmény ezúttal is 1956, a júdási árulás pedig nyilvánvalóan a forradalom elárulóra, a „homály követeire” vonatkozik.

Ha a költői beszédnek ezt a fajta kódolását az evangéliumi példázatok felől szeretnénk interpretálni, akkor Márkra (4,10-12) hivatkozhatunk: „Amikor egyedül maradt, tanítványai a tizenkettővel együtt megkérdezték, mi a példabeszédek értelme. Ezt felelte nekik: »Megkaptátok az Isten országa titkát, a kívülállók azonban mindent példabeszédben kapnak, hogy: Nézzenek, de ne lássanak, halljanak, de ne értsenek, nehogy megtérjenek, s bocsánatot nyerjenek.«” Ahogy tehát a jézusi példázatok elrejtik a kinyilatkoztatás igazságát a méltatlanok előtt, a Nagy Gáspár-vers és az ekkoriban született hasonló intenciójú írások kettős beszéde éppen az elrejtés révén teszi lehetővé a történelmi esemény igaz emlékezetét úgy, hogy közben megpróbálják kijátszani a politikai cenzúra éberségét. A cenzorok azonban, mint tudjuk, nemcsak néztek, hanem láttak is, Nagy Gáspár tudatosan provokatív versei tehát egy másik, a keresztény szöveghagyomány értelmezéstörténete felől megérthető nyelvi aktusként is felfoghatók, ez pedig a tanúságtétel. „Egyre nyilvánvalóbb ugyanis – állapítja meg Gishlain Lafont francia teológus –, hogy a hit nyelvét, amely legelőször következően túlmutat a racionalitás világán, a *tanúságtétel* teremti meg.” A keresztény tanúságtétel nyelvének lényege pedig Lafont szerint magából Jézusból fakad, „akivel mindenek előtt halálának és feltámadásának misztériumában találkozunk, az idő és az időn túli metszéspontjában, ott, ahol a közvetlenül érthető nyelv a metanyelvvvel kapcsolódik össze”.⁷ Úgy vélem, *A Fiú naplójából* nyitó szakasza révén a versbeszélő szintén ebben az idő és időn túli, transzcendens metszéspontba helyezi önmagát, ezáltal nyelv és metanyelv összekapcsolódása révén teremti meg a hazugságoktól mentes történelmi emlékezet tanúságtételének költői nyelvét. Nem véletlen tehát az sem, hogy a vers kettős kódolásának második szintjén a krisztusi passiótörténet egy részlete idéződik meg, amely felfedezhető az *Öröknyár* szintén áttételesen megszólaltatott szöveghagyományában is. Abszolút relevánsnak gondolom ugyan Görömbei András megállapítását, aki az „egyszer majd el kell temetNI” sort antigonéi parancsként értelmezi,⁸ mégis Borbély

Szilárd Töredékek a gyilkosságról című esszéjét idézve a versben jelzett meggyilkolt testben a kereszténység megalapítását létrehívó istenjelre való utalást is láthatunk, ahogy Borbély fogalmaz: „Azóta minden testben Krisztust ölik meg, és ugyanakkor minden test Krisztusba veti reménységét.”⁹ Épp ezért a Nagy Gáspár-versben a hiányzó test akár a húsvéti feltámadás üzeneteként is megérthető lenne.

A könnyű megértés elé gördített akadályt azonban Nagy Gáspár költészetében nemcsak a fentebbi példákhoz hasonló kettős beszéd jelenti, hanem a neoavantgárd poétika érvényesülése is. Ez esetben azonban nem a politikai hatalom kényszeríti ki a befogadás elé gördített akadályokat, hanem a modern költői nyelv teremti meg a megértés exkluzív közegét. Témámhoz kapcsolódó példaként a *Koronatűz* című kötetben megjelent *Tékozló fiú* című verset említtem. A prózavers és a bibliai példázat közötti kapcsolatot a cím teremti meg, az evangéliumi történet adja meg a Nagy Gáspár-mű narratív keretét, amelyhez képest a szöveg csak egy kulcsmotívumot villant fel, a versvilág közép-pontjában az atyai ház leírása áll, amelyből világossá válik a bibliai példázat történeti ideje és a versbeszéd jelen ideje közötti távolság is:

A ház feltűnedezik messziről is, bár bemérhetetlen, csak áll a vacsoracsillag, rányitnak ajtót a tücskök, s csillagokig húzódik föl a szó, az egész mondatok kihallatszanak a pitvarból, és itt – az utalások, jelzések, legyintések egyezményes rejtjelei a hallgatásnak, falról mint bogarak potyognak ebbe a rettenetes hamutartóba. És öntsék az összes sört a ház virágoskertjébe, árt a virágoknak, inkább csöndes esőt, Uram, a port is elveri, mert már a jegenyék tetejéig ér, esőt kértünk, te Názáreti, nem jeget, üljön ki hátakra, szemekre az összes jégkocka, de ne hulljon, mert akkor végünk!

Ebből a részletből is látható, hogy egyrészt ugyan a Nagy Gáspár-prózavers az evangéliumi történetbe épített modern utalásokkal profanizálja a jézusi parabolát, másrészt – ezzel éppen ellenkezésképpen – a hazaérkezés, a szülői házhoz való közeledés eseményét emeli be a szakrális beszédbe, és a versbeszélő nézőpontváltásaival, váratlan szintaktikai fordulataival úgy hoz létre (poszt) modern költői megszólalást, hogy közben nem érvényteleníti a hazatérés evangéliumi reményét sem, a prózavers záró sorai ugyanis a következők: „Itt járok már a kertek alatt, az estéli harangszóban térdig.”

Érdemes azonban Nagy Gáspár esetében – ahogy ezt Jánosi Zoltán is teszi – a posztmodern minősítéssel óvatosan bánni, hisz az ismeretelméleti és morális szkepszis, amely szintén társítható a posztmodern állapothoz, szöges ellentétben áll Nagy Gáspár költészetének világ- és létszemléletével, s bár a *Tékozló fiú* olvasta felvetheti a versbeszélő önazonosságának kérdését is, mégis úgy vélem, általában nem lehet a posztmodern poétikák felől értelmezni a Nagy Gáspár-versekben megképződő lírai ént sem. Korai versei között többet is találunk, amelyben a versbeszélő krisztusi alakként jelenítődik meg. Sokat idézett *Májusi karácsonyban* című versében saját születése azonosul Jézus születésével úgy, hogy az evangéliumi születéstörténetet hajlítja személyes élettörténete felé. Az *Amíg a bölcsek ideérnek*-ben a lírai én Krisztus hangján szólal meg, az *Anyámmal hófehérülök*-ben a költő saját nevével való játékként a gimnáziumból anyjához hazatérő fiút, önmagát „betlehem első királyként” azonosítja, a *Ne fonjatok nekem vesszőkosarat* versbeszélője pedig ugyan a mózesi történet ellenében határozza meg önmagát, de éppen ez az öndefiníció világít rá a versek lírai énjének versvilágon belüli centrális szerepére és ezen keresztül Nagy Gáspár költői szereptudatára. Ezek a jelzett szöveghelyek is igazolják Görömbei András megállapítását, aki szerint Nagy Gáspár „[e]rkölcsei magatartása transzcendens bizonyosságú”.¹⁰

Pécsi Györgyi fentebb idézett értelmezése szerint Nagy Gáspár költészete a katolicitáshoz való viszonyában a hagyomány szakrális-liturgikus szimbólumainak alkalmazása után a vallásos-metafizikai perspektíva előtérbe kerülésével és az egyén kegyelmi állapotának tudatosodásával teljeseedik ki. Ez a kitejesedés pedig leginkább azokban a versekben ragadható meg, amelyekben a versbeszélő saját szabadságának korlátait teremtett voltában, az isteni létezőnek való alárendeltségében vallja meg. Ez az alárendeltség meghatározza a költői alkotómunkának a kereteit is, de nem mint a művészi alkotást gátló korlátozottság, hanem sokkal inkább a költői tevékenység transzcendens megalapozottságaként értelmezhető:

[...] Valaki más ír

a kezdeddel valaki kölcsönbe vette kezedet
és most futtatja könyökhajlattól lazán
ezen az olimpiai hepehupán – – –

(Valaki ír a kezdeddel)

Lényeges alkotóeleme továbbá Nagy Gáspár költői világszemléletének, hogy műveiben a teremtett lét tudata rajzolja ki a személyes létezés üdvtörténeti horizontját is. A sokat idézett *Jegyzvén szalmaszállal* című költeményére hivatkozhatunk ehelyütt, amely korai verseihez hasonlóan a születés evangéliumi történetéhez nyúl vissza. A vers nyelvi-poétikai bravúrja, hogy a mindennapi létezés gondjait kifejező közhely (az utolsó szalmaszállba kapaszkodni) metaforikáját a karácsonyi jelenet apró részleteként átértelmezve a jelenvalólét pesszimista jövőhorizontját a megváltottság tudatának optimizmusába fordítja át:

– ...kívül és belül:
poklosan örvényült, háborult világ,
de a remény sohasem meghaló,
ha minden utolsó szalmaszál
ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!

A megváltottság tudata megmutatkozik a Nagy Gáspár-versek eszkatologikus szemléletében, az eljövendő végidőhöz való viszonyában is. A *Jelenések könyvét* író János apostol maszkiájában megszólaló *Patmoszi trombiták* lírai énjében a végítélet trombitái nem félelmet keltenek, hanem megnyugvást. Ugyanez a szemlélet hatja át azokat a verseket is, amelyekben saját elmúlásával szembesül a költő. A posztumusz kiadott *Sárfelirat* kötet *Utókor (3)* című versében az önmagát teremtett létezőként elgondoló ember készül az Istennel való közvetlen találkozásra:

A sírfeliratomat
majd sárral írájátok,
mert a földön
a sárnál nincs maradandóbb.

S ha Isten akkor is
ott lesz a közelemben,
ti ne bajlódjatok
baljós betűkkel, vak szavakkal.

Mert Ő bizonytal
ama sárfelirat mögé néz,
miközben keze munkál
s szája a lelket életre költögeti.

Ennyit romlandóságunk
örök és visszavonhatatlan
állagáról; a többit tehát
szóba hozni is fölösleges.

Nemcsak a költő saját személye vonódik be a bibliai szöveghagyomány megidézése révén a szakralitás történetébe már pályája elején, hanem az a költői tradíció is, amelybe induló kötetével Nagy Gáspár belépni kíván. A *Ne fonjatok nekem vesszőkosarat* fentebb már idézett önmeghatározó versében könnyen azonosítható módon Petőfi és József Attila halálára történő utalásokat olvashatunk: „Sírásomat ne bújtassátok / – így volt a rend – / jöhetett kozák-szurony, tehervonat.” Ugyanez a világszemlélet fogalmazódik újra egyetemesebb összefüggésben Nagy Gáspár későbbi költészetében, a szintén sokat idézett *Isten költeménye* sorai szerint: „Isten hatalmas verse / a teremtett Vi-

lág.” Az ezredforduló környékén született nagy verskompozícióiban, a König Róbert képeihez írt *Hul-lámzó vizeken kereszt* című versben és a Szokolay Sándor által megzenésített *Symphonia Ungarorum*ban a magyar történelmet is szakrális történetként mondja újra Nagy Gáspár.

„Ezen a ponton költészete némiképp dilemma elé állítja az olvasót, hiszen nem a modern személység Istennel szembeni kételyeit, vívódását állítja a vers középpontjába, hanem egy, a transzcendenciába vetett, már birtokolt hitet. Vagyis számára Isten, metafizikai létezés – axióma” – állapítja meg Pécsi Györgyi,¹¹ s valóban: Nagy Gáspár lírája a kereszténység „nagy elbeszélésének” egyetemes érvényességét sohasem vonja kétségbe, éppen ezért is nevezhette őt Rónay László „mélyen és elkötelezetten evangéliumi költőnek”.¹² Nagy Gáspár monográfiusa szerint: „Költői világképét organikusan kialakított motívumrendszer jellemzi. Művészetének tematikai rendje is szembetűnik. Egész versvilágát átfogják a magyarság sorskérdései, a történelmi igazságtétel igényének megnyilatkozásai és az emberlét értelmét szavatoló transzcendens bizonyosság vallomásai.”¹³ Éppen ezért is lehet lényeges költészetének a keresztény szöveghagyomány felől történő olvasata, Nagy Gáspár lírájának alapkarakteréhez tartozik ugyanis a vallási tradíciókkal folytatott költői párbeszéd, amelynek sokféleségéből jelen tanulmány pusztán néhány, de – reményeim szerint – lényeges aspektust kívánt feltárni.

JEGYZETEK

¹ BABITS Mihály, *Művészet és szabadság*, Nyugat, 1911/21, 782.

² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A keresztény hagyomány jelentősége a modern magyar irodalomban*, Protestáns Szemle, 1996/58, 280.

³ Northrop FRYE, *Kettős tükör: A Biblia és az irodalom*, ford. PÁSZTOR Péter, Európa, Budapest, 1996. A mű eredeti címe: *The Great Code: The Bible and Literature* (Routledge & Kegan Paul, London, 1982).

⁴ Pécsi Györgyi, *Nagy Gáspár: Ezredváltó sűrű évek*, Új Forrás, 2004/4, 27.

⁵ JÁNOSI Zoltán, „Kőbe csiszolt villám”: *Archaikus és folklórtudat Nagy Gáspár verseiben*, Kortárs, 2012/9, 77.

⁶ A kifejezést FEKETE RICHÁRD tanulmányából kölcsönözöm: *FEKETE Richárd, Provokatív matematika: Kemény István Az eperfa lombja című verséről*, Irodalomismeret, 2011/4, 94–100.

⁷ Ghislain LAFONT, *A katolikus egyház teológiatörténete*, ford. MÁRTONFFY Marcell, Atlantisz, Budapest, 1998, 409.

⁸ GÖRÖMBEI András, *Nagy Gáspár*, Kalligram, Pozsony, 2004, 111.

⁹ BORBÉLY Szilárd, *Töredékek a gyilkosságról = Uő, Egy gyilkosság mellékszálai*, Vigilia, Budapest, 2008, 7.

¹⁰ GÖRÖMBEI, *i. m.*, 212.

¹¹ PÉCSI, *i. m.*, 27.

¹² Idézi: GÖRÖMBEI, *i. m.*, 175.

¹³ *Uo.*, 217.

